

TERMINO „RUSINIMAS“ PRASMĖS ISTORIJA (XIX A. 7-ASIS DEŠIMTMETIS)

Darius Staliūnas

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

Viena iš problemų, su kuria susiduria istorikai, yra susijusi su įvairių terminų, ypač vartotų ilgą laiką, semantikos kaita. Vienas tokių terminų yra ir „rusinimas“ (rus. *obrusenie*), kilęs nuo veiksmazodžio „rusinti“ (*obrusit'*)¹. Reikia išsiaiškinti, ar dabartinėje mokslo kalboje jis reiškia tą patį, ką jį rašydami turėjo omenyje, pavyzdžiui, XIX a. Rusijos imperijos valdininkai ar publicistai. Šiandieninėje kalboje, ne tik buitinėje, bet dažniausiai ir mokslinėje, „rusinimas“ paprastai yra suprantamas kaip asimiliacija. Taigi šis straipsnis bus skirtas „rusinimui“ kaip *Begriffsgeschichte*² objektui, t. y. pamėginsime išsiaiškinti, kaip imperijos valdininkai bei publicistai suprato „rusinimą“ XIX a. 7-ajame dešimtmetyje (po 1863 m. sukilimo): ar į šią šiuolaikinę mokslo kalbą jį reikėtų „versti“ kaip asimiliaciją, ar kaip akulturaciją, o galbūt integraciją³.

¹ Reikia dar pastebėti, kad tiek XIX a., tiek ir vėliau vartoti du labai panašūs terminai, kurie turėjo skirtingą prasmę: greta jau minėto „rusinti“ (rus. *obrusit'*), rodžiusio kieno nors pastangas tą ar kitą individą ar etninę grupę paversti rusais, buvo ir kitas – „surusėti“ (rus. *obruset'*), reiškęs daugiau laisvanorišką tapimą rusu: *обрусить, Толковый словарь Живаго великорусского языка В. И. Даля, Москва, 1865, часть вторая, с. 1197.*

² *Begriffsgeschichte* – tai palyginti nauja istoriografijos kryptis, analizuojanti istorinių terminų semantikos kaitą. Jos propaguotojai mano, kad idėjos ir terminai turėjo lemiamos įtakos modernios politinės bendruomenės susiformavimui; šios idėjos bei terminai sukūrė normatyvinį žodyną, kuris sankcionuoja politinę elgseną. Pats terminas *Begriffsgeschichte* į lietuvių kalbą verstinas kaip terminų (sąvokų) istorija, tačiau įvairiakalbėje mokslinėje literatūroje ši palyginti nauja istoriografijos kryptis, pirmiausia sietina su vokiečių istoriko Reinharto Kosselecko tyrimais, paprastai vadinama vokišku terminu, tad šios praktikos laikomės ir mes.

³ Šiuos terminus suprantame taip pat kaip Benjaminas Nathansas (B. Nathans, *Beyond the Pale. The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2002, p. 11): „*asimiliacija* turėtų būti suprata kaip procesas, kuris užsibaigia tam tikros grupės, kaip visuomenėje atpažįstamo atskiro elemento, išnykimu. Priešingai, *akulturacija* reiškia prisitaikymo prie supančios visuomenės formą, kuri pakeičia, bet nepanaikina skiriančiųjų požymių, ypač kultūros bei tapatumo sferose. *Integracija* yra akulturaciją papildantis [procesas] (nors jie nebūtinai vyksta kartu) socialinėje sferoje – ji gali būti institucinė (pvz., švietimo sistemoje), geografinė (pagal gyvenamąją vietą) ar ekonominė (profesinėje veikloje)“. Paskutinįjį terminą dar išplėstume įtraukdami ir politinį aspektą, t. y. siekimą, kad imperatoriaus pavaldiniai būtų lojalūs jam ir imperijai. Tautinės politikos praktiką (lingvistinę bei konfesinę politiką, administracinių ribų vietą tautinėje politikoje ir pan.) aptarėme daugelyje kitų straipsnių, tad čia ši tema nebus nagrinėjama.

Vakarų bei Rusijos istoriografijose šia tema susidomėjo ne vienas tyrinėtojas. Ypač daug dėmesio valdininkų retorikai skyrė Theodore'as R. Weeksas, kuris pastebėjo, kad buvo įprasta kalbėti apie „krašto rusinimą“ ir tas terminas nevertotas tuomet, kai buvo kalbama apie konkrečias tautines grupes. Ši aplinkybė leido Th. R. Weeksui prieiti prie išvados, kad imperijos valdžia nevykdė nuoseklios kitataučių rusinimo politikos⁴. Į šią temą atkreipė dėmesį, bet jos plačiau nenagrinėjo taip pat ir Robertas Geraci, tyrinėjęs imperines lingvistinės politikos praktikas Pavolgio regione⁵. Aleksejaus Millerio nuomone, *Begriffsgeschichte* metodas nors ir naudingas, tačiau net ir be didesnio tyrimo matyti, kad tiek terminas „rusinimas“, tiek ir kiti šiame kontekste vartoti terminai buvo daugiaprasmiai⁶. Vakarų, o pastaruoju metu ir Rusijos istorikų tyrimuose, skirtuose Rusijos tautinei politikai, didelis dėmesys kreipiamas į tai, kaip imperijos valdantysis elitas apibūdindavo savo vykdomą politiką. Tuo tarpu lietuvių istoriografijoje ši tema kol kas nebuvo sulaukusi tyrinėtojų dėmesio. Toks temos „nepastebėjimas“ yra susijęs su vyraujančia nuostata, kad svarbu ne tai, ką imperijos valdžia ar jai pritarianti publicistika sakė bei rašė, o tai, ką ji darė.

Svarbus yra ne tik oficialusis, bet ir viešasis diskursas, suprantamas kaip nusistovėjusi ar besiformuojanti kalbėsena tam tikra tema, šiuo atveju tai – tautinio identiteto bei jo keitimo problemos. Analizuojant Rusijos imperijos tautinę politiką Šiaurės vakarų krašte po 1863 m. sukilimo neužtenka nagrinėti vien tik oficialųjį diskursą, tai yra valdininkų ar imperatoriaus pasisakymus šia tema. Nemažiau svarbus ir viešasis diskursas, ypač ta periodinė spauda, kuri buvo glaudžiai susijusi su viena ar kita valdžios institucija, atskiromis valdančiojo elito grupuotėmis. Viešasis rusiškas diskursas svarbus dar ir todėl, kad rusiškasis nacionalizmas, nors ir rėmė carizmą, tačiau valdžia jo ideologijos visiškai neperėmė ir ribojo jo, kaip politinio judėjimo, raiškos formas. Todėl rusų tautinis judėjimas buvo visų pirma „diskurso bendruomenė“⁷.

Bene įtakingiausias to meto publicistas buvo Michailas Katkovas, redagavęs „Moskovskije vedomosti“⁸. Biurokratijos sluoksniuose vyravo įsitikinimas, kad šis laikraštis

⁴ T. R. Weeks, Russification and the Lithuanians, 1863–1905, *Slavic Review*, 2001, Vol. 60, No. 1, p. 96–114; Official Russia and Lithuanians, 1863–1905, *Lithuanian Historical Studies*, 2001, vol. 5, p. 68–84.

⁵ R. P. Geraci, *Window on the East. National and Imperial Identities in Late Tsarist Russia*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2001, p. 9.

⁶ А. Миллер, Русификации: классифицировать и понять, *Ab Imperio*, 2002, № 2, с. 134–135.

⁷ A. Renner, Defining a Russian Nation: Mikhail Katkov and the 'Invention' of National Politics, *Slavonic and East European Review*, 2003, vol. 81, No. 4, p. 663.

⁸ Anot A. Renner, M. Katkovas daugiausia prisidėjo prie to, kad Rusija visuomeniniame diskurse būtų vis stipriau tapatinama ne su dinastine imperija, bet su modernia tautine valstybe: „What had been tsarist politics, Katkov named national politics; what had been the unity of the empire, he named a political nationality. Although formed from the Russian *narodnost'*, this political nationality included other *narodnosti* with equal (except political) rights within a common modern state. Political nationality thus replaced autocracy as the motor of Russian history and also as the objective of politics“ (A. Renner, Defining a Russian Nation: Mikhail Katkov and the 'Invention' of National Politics, p. 681). Kita svarbesnė literatūra, skirta M. Katkovo ideologijos aptarimui: V. A. Tvardovskaia, *Ideologija poreformennogo samoderzhavija. M. N. Katkov i ego izdaniia*, Moscow, 1978; H. Głębocki, *Co zrobić s Polską. Kwestia polska w koncepcjach konserwatywnego nacjonalizmu Michaila Katkova*, *Przegląd Wschodni*, 1998, z. 4, p. 853–889.

atspindi vyriausybės nuostatas.⁹ Anot vieno Vilniuje dirbusio valdininko, „skaityti „Moskovskije vedomosti“ taip pat buvo būtina, kaip atlikti savo tarnybines pareigas“¹⁰. Tad nenuostabu, kad įvairūs ŠVK pareigūnai kartais net M. Muravjovo vardu siųsdavo M. Katkovui konfidencialią informaciją, tikėdamiesi per jo laikraštį paveikti tautinę politiką¹¹. Įtakingas buvo ir slavofiliškos pakraipos „Den“¹², redaguojamas Ivano Aksakovo¹², nors labiau skaitomas, bent jau Kauno gubernijoje, buvo konservatoriškos krypties „Vest“¹³. Vietinės valdžios rupu buvo „Vilenskij vestnik“: 7-ojo dešimtmečio pabaigoje Vilniaus švietimo apygardos (toliau – VŠA) globėjo I. Kornilovo nurodymu kai kurios jam pavaldžių pareigūnų ataskaitos virsdavo „Vilenskij vestnik“ straipsniais¹⁴. Kitaip tariant, 7-ajame dešimtmetyje dažnai būtų net ir sunku atskirti oficialųjį bei viešąjį rusiškus diskursus: publicistika darė įtaką valdžios sprendimams, o valdininkai pasitelkdavo periodinius leidinius tam tikros tautinės politikos krypties propagavimui.

TERMINO PROBLEMIŠKUMAS

Temos aptarimą reikėtų pradėti nuo to, kad patys amžininkai termino „rusinimas“ (*obru-*

⁹ Septintojo deš. pabaigoje Vilniaus gubernatoriumi paskirtas I. Šestakovas tvirtino, kad įvairūs bičiuliai jam siūlė prieš išvykstant į ŠVK nuvykti pas M. Katkovą ir gauti jo „palaiminimą“: I. Šestakovas, *Pusę amžiaus paprasto gyvenimo, Atsiminimai*, d. 5, *Rusijos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *RNB RS*), f. 856, b. 5, l. 259.

¹⁰ A. H. Мосолов, *Виленские очерки, 1863–1865 гг. (Муравьевское время)*, СПб, 1898, c. 105. Tai, kad šie žodžiai nebuvo tušti, liudija ir idėjos steigti Vilniuje universitetą likimas. Šio sumanymo M. Muravjovas atsisakė iš karto po to, kai „Moskovskije vedomosti“ atspausdino straipsnį, kuriame teigta, kad dar per anksti steigti universitetą Vilniuje: Д. Сталюнас, *Національна політика Російської імперії в Північно-Західному краї та питання про вищий навчальний заклад після польського повстання 1863–1864 років, Схід-Захід. Історико-культурологічний збірник*, вип. 7, *Спеціальне видання Університету та нації в Російській імперії*, Харків, 2004, c. 218–219.

¹¹ N. Loškariovo 1863 m. spalio 26 d. laiškas M. Katkovui, *Rusijos valstybinės bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *RVB RS*), f. 120, segtuvas 6, b. 24, l. 1. K. Kaufmanas pats rašė laišką M. Katkovui, kuriame aiškino savo poziciją dėl rusų kalbos įvedimo katalikiškose pamaldose bei aukštosios mokyklose ŠVK: K. Kaufmano 1865 m. spalio 21 d. laiškas M. Katkovui, *RNB RS*, f. 120, b. 21, l. 100–104. Vietiniai ŠVK valdininkai labai jautriai reaguodavo į M. Katkovo kritiką. Štai VŠA inspektorius N. Novikovas, perskaitęs „Moskovskije vedomosti“ kritiką VŠA adresu, sėdo rašyti ilgą atsakymą, nes „šio krašto rusai priprato įsiklausyti į Jūsų [Katkovo – D. S.] nuomonę, nes už jo beveik visos Rusijos balsas“ (N. Novikovo 1865 rugpjūčio 4 d. laiškas Katkovui, *RNB RS*, f. 523, b. 500, l. 1).

¹² I. Aksakovui, pavyzdžiui, įvairią informaciją siųsdavo ŠVK 7-ojo deš. viduryje įvairias pareigas užėmęs Piotras Bessonovas: М. Долбилов, *Очищение» иудаизма: Конфессиональная инженерия учебного ведомства Российской империи (на примере Северо-Западного края)* (rankraštis).

¹³ Anot vietinės oficialios spaudos, Kauno gubernijoje buvo prenumeruojami 178 „Vest“¹³, 84 „Vilenskij vestnik“¹³, 70 „Moskovskie vedomosti“¹³, 64 „Senatskije vedomosti“¹³, 52 „Golos“¹³ egzemplioriai (*Виленский вестник*, 1868 № 69).

¹⁴ VŠA globėjo rezoliucija ant 1868 m. rugpjūčio 12 d. VŠA inspektoriaus V. Kulino rašto, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVI A*), f. 567, ap. 5, b. 386, l. 4.

senie) vartojimą laikė problemišku¹⁵. Štai jau minėtas I. Aksakovas diskusijos su „Vilenskij vestnik“ įkarštyje pastebėjo, kad oponentai iš Vilniaus laikraščio šį terminą (*obruse-nie*) vartoja, bet jo nepaaiškina, „palikdami patiems skaitytojams suteikti šiam žodžiui, kuris pats savaime nieko nesako, aiškia prasmę“¹⁶.

Be to, tais atvejais, kai buvo kalbama apie tautinę politiką konkrečios nedominuojančios etninės grupės atžvilgiu, nerečiau nei terminas „rusinimas“ vartoti ir kiti terminai – „suartėjimas“ (*sblizhenije*), „suliejimas“ (*slijanije*), „asimiliacija“ (*asimiliatsija*). Kartais net galima pasakyti, kad šie terminai vartoti sinonimiškai¹⁷. Nors būdavo atvejų, kai valdininkai ar publicistai netgi nurodydavo, kad Rusijos imperijos politikos tikslas šiame krašte yra „surusinti“ konkrečias tautines grupes¹⁸, tačiau reikia sutikti su T. R. Weeksu, jog bent jau oficialiame valdininkų susirašinėjime dažniausiai „rusinimo“ terminas siejamas ne su konkrečia etnine grupe, bet su kraštu, kitaip tariant, buvo kalbama ar rašoma apie „krašto rusinimą“.

Be to, Rusijos imperijos tautinė politika, vykdyta vadovaujantis „griežto teisingumo principais“¹⁹, mieliau buvo vadinama depolonizacine, t. y. siekiančia apsaugoti liaudį nuo lenkiškos ir katalikiškos įtakos, panaikinti nenatūraliai liaudies gyvenime atsiradusias prieaugas (*narosty*). Toji politika turėjo ne tik trukdyti „svetimos“ įtakos sklaidai, bet ir, anot Michailo Muravjovo, rūpintis „skleisti bei įtvirtinti rusiškumą tarp miesto ir kaimo gyventojų bei palaikyti stačiatikybę krašte, kuris iki šiol patiria stiprią svetimų religinio politinio prado įtaką ir jungą“²⁰. Tuo tarpu lietuvių švietimas, VŠA globėjo Ivano Kornilovo

¹⁵ Įdomu, kad autoritetingas V. Dalio žodynas terminą „rusinti“ (*obrusit'*), lygiai taip pat kaip „surusėti“ (*obruset'*, *obrusit'sia*), paaiškino labai trumpai – „paversti ką nors/tapti rusu“. Tuo tarpu terminas „lenkinti“ (*opoliachit'*) bei „sulenkėti“ (*opoliachit'sia*) pristatytas plačiau – „paversti ką nors/tapti lenku pagal kalbą, papročius ir įsitikinimus“: *Толковый словарь Живаго великорусского языка В. И. Даля*, c. 1197, 1259. Beje, V. Dalis žodį „rusas“ rašo su viena „s“. Vėlesniame, XX a. pradžios, šio žodyno leidime aiškinant „rusinimo“ terminą, „rusas“ jau parašytas su dviem „s“, kaip ir buvo įprasta (*Толковый словарь Живаго великорусского языка В. И. Даля*, Спб. – Москва, 1905, т. 2, стб. 1589). Manytume, kad „rusinimas“ pristatytas taip glaustai ne todėl, kad šis terminas buvo visiems savaime suprantamas, bet priešingai – dėl to, kad to meto rusiškame diskurse jis buvo daugiaprasmis.

¹⁶ О связи вероисповеданного вопроса с народным в Северозападном крае. Москва, 17-го января 1867 г., *Сочинения И. С. Аксакова*, т. 3: *Польский вопрос и Западно-русское дело. 1860–1886, статьи из Дня, Москвы, Москвича и Руси*, Москва, 1886, с. 421. Šio termino neapibrėžtumą buvo nurodęs ir minėtas „Vilenskij vestnik“: „Ar žino lenkai bei žydai, kas yra rusinimas?“. Вильна, 15-го декабря, *Виленский вестник*, 1866, № 265.

¹⁷ Viename „Vilenskij vestnik“ straipsnyje pakaitomis vartoti terminai „asimiliacija“, „suartėjimas“ bei „rusinimas“ (Н-овъ. [?] , О русской школе и об отношении к ней здешних инородцев, *Виленский вестник*, 1868, № 99).

¹⁸ „Surusinti lenkus“: A. Gezeno 1866 m. lapkričio 30 d. laiško M. Katkovui kopija, *RVB RS*, f. 120, b. 20, l. 75; „surusinti žydus“: 1869–1870 mokslo metų žydų mokyklų ataskaitos juodraštis, rašytas N. Novikovo, *RNB RS*, f. 523, b. 114, l. 16; Санктпетербург, 7-го февраля, *Биржевые ведомости*, 1867, № 38.

¹⁹ Vakarų komiteto 1864 m. gegužės 17 ir 19 d. nutarimo kopija, *LVI A*, f. 378, ap. 219, b. 785, l. 5.

²⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus 1864 m. sausio 22 d. raštas švietimo ministrui, *LVI A*, f. 378, bs, 1864, b. 25, l. 6.

nuomone, turi atstatyti „ankstesnius broliškus santykius su rusais“²¹. Kitaip tariant, savo veiksmus imperijos valdininkai buvo linkę apibūdinti kaip istorinio teisingumo atkūrimą.

Mūsų supratimu, tai nėra aiškus ar pakankamas argumentas, pagrindžiantis tezę, kad valdžia nevykdė asimiliacinės politikos. Pirmiausia todėl, kad pati sąvoka „krašto rusinimas“, kaip pastebėjo jau minėtas I. Aksakovas, dažnai vartota nesusimąstant apie jos turinį: „Suradusi šią formulę (krašto rusinimas – *D. S.*) visuomenės nuomonė apsiraminė, neįsigilindama giliau nei į šių dviejų žodžių prasmę, nei į priemones, kuriomis ši užduotis galėtų būti įvykdyta“²². Daug svarbesni yra kiti argumentai, susiję su tuo, ką šiandien pavadintume politiniu korektiškumu.

ISTORINIS „RUSINIMO“ KONTEKSTAS

Norint išsiaiškinti imperijos valdininkų bei įtakingų publicistų retorikos prasmę, reikia pradėti nuo istorinės koncepcijos, kuri nuosekliai rutuliota po 1830–1831 m. sukilimo. Tuomet Švietimo ministerijoje buvo susirūpinta istoriškai pagrįsti buvusių LDK žemių priklausymo Rusijos imperijai teisėtumą. Kaip skelbė šioje ministerijoje parengta istorijos vadovėlio programa, iki to laiko Rusijos istorija nuo XIV a. vidurio iki XVIII a. pabaigos apėmė tik „rytinę Rusiją“. Tuo tarpu būtina parodyti visų rusiškų žemių istorinę raidą, taigi ir „Vakarų Rusijos“, t. y. tų žemių, kurios iš pradžių buvo valdomos rusų kunigaikščių, vėliau pateko lietuvių žinion, o vėliau, susijungus „Vakarų Rusijai“ su Lenkija, tapo faktiškai Lenkijos, vadinamosios Abiejų Tautų Respublikos, valda²³. Šios rusiškos žemės iš pradžių, kol nebuvo susijungusios su Lenkija, vystėsi natūraliai; netgi valdant lietuvių kunigaikščiams ši valstybė iš esmės buvo rusiška²⁴, o visos nelaimės prasidėjo nuo Krėvos (1385), o ypač nuo Liublino unijos (1569). Pagrindiniu šios istorinės koncepcijos propaguotoju tapo Nikolajus Ustrialovas, kurio „Rusijos istorija“ (*Rus-*

²¹ VŠA globėjo 1864 m. gegužės 3 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIA*, f. 378, bs, 1864, b. 1615, l. 3.

²² Задача России в западном крае. Москва, 10-го апреля 1868 г., *Сочинения И. С. Аксакова*, т. 3: *Польский вопрос и Западно-русское дело. 1860–1886, статьи из Дня, Москвы, Москвича и Руси*, с. 498.

²³ Byla „Dėl Gardino apskrities mokyklų garbės prižiūrėtojo Kulakovskio rašto apie istorijos [vadovėlio], skirto Vakarinių gubernijų mokykloms, parengimą ir šios istorijos, taip pat slavų kalbos bei literatūros dėstymą“, *Rusijos valstybinis istorijos archyvas* (toliau – *RVIA*), f. 733, ap. 66, b. 172.

²⁴ Štai kaip ši „lietuviškai rusiška“ periodą, trukusį nuo XIII a. iki Horodlės unijos 1413 m., apibūdino iš pradžių Kijeve, o vėliau Vilniuje leistas „Vestnik Zapadnoi Rosiji“: „[...] rusų elementas regimai apsigyvena Lietuvoje: lietuvių kunigaikščiai priima stačiatikių tikėjimą, veda rusų kunigaikštytes, išleidžia savo dukteris už rusų kunigaikščių; lietuvių kunigaikščiai, kurių motinos rusės, su motinos pienu perima rusų gyvenimą, nuo kūdikystės išpažįsta stačiatikių tikėjimą ir yra auklėjami rusų tautiškumo dvasia; didžiojo kunigaikščio dvare kalbama didžiųjų kunigaikštienų kalba, ir ji [rusų kalba] gauna pilietines teises teisminiuose procesuose: ja rašomi įstatymai ir vyksta teismas“ (Литва в отношении к России и Польше, *Вестник Юго-западной и западной России. Историко-литературный журнал*, июль, год первый, Киев, 1862, том I, отдел II, с. 3).

skaja istorija) sulaukė ne vieno leidimo²⁵ ir su kurio vardu siejamas paradigmatis Rusijos istorijos interpretacijos pokytis: skirtingai nei Karamzino Rusijos istorija, kuri pirmiausia buvo valstybės ir dinastijos raidos atspindys, N. Ustrialovas rašė nacionalinę istoriją, kurioje didesnis vaidmuo teko ne valstybei, bet tautai²⁶. Todėl šio krašto prijungimas prie Rusijos imperijos yra ne kas kita kaip tik „susijungimas“ (*vossoedinenije*), ir šiuo požiūriu Rusijos teisės iš esmės skiriasi nuo Prūsijos teisių į Poznanę, paremtų vien tik jėga²⁷. Taigi Rusijos teisės į šias žemes buvo grindžiamos tiek istorine teise (jos kažkada priklausė rusų kunigaikščiams), tiek ir jų tautine (rusiška) gyventojų sudėtimi.

Paprastai valdininkai ar publicistai per daug nesismulkindavo ir visą ŠVK priskirdavo tautinei rusų teritorijai, t. y. kraštui, kuris tiek istoriniu, tiek etniniu požiūriu yra rusiškas. Tikriausiai A. Milleris yra teisus teigdamas, kad rusų valdantysis ir intelektualus elitas skyrė rusiškos tautinės teritorijos ir imperijos sąvokas: imperija niekada nebuvo suvokiama kaip tie rėmai, kuriuose turi būti įgyvendintas rusų modernios tautos projektas, t. y. imperijos valdžia niekada nesiekė Romanovų valdomos imperijos ir rusų kultūros kongruencijos, arba, kitaip tariant, visų kitataučių asimiliacijos. Tačiau valdančiojo ir intelektualaus elito galvose buvo tam tikra įsivaizduojama imperijos dalis, kuri etnokultūriniu požiūriu buvo arba turėjo tapti rusiška²⁸.

Tiesa, iki M. Muravjovo tapimo Vilniaus generalgubernatoriumi buvo ir tokių tekstų, kuriuose ne visas ŠVK buvo apibūdinamas kaip rusų tautinė teritorija. Antai įtakingas slavofilas I. Aksakovas laikraštyje „Den“ 1863 m. pradžioje „Vakarų Rusijos kraštu“ vadina Podolės, Voluinės, Mogiliavo, Minsko, Vitebsko bei keturių apskričių, taip pat dalį Gardino bei Vilniaus gubernijų²⁹. Šiuo atveju jis vadovavosi konfesiniu principu, tad „rusiškai“ teritorijai nepriskyrė katalikiškų regionų³⁰. Visgi dažniausiai valdininkai ar publicistai per daug nesismulkindavo ir etnines lietuvių žemes taip pat priskirdavo rusiškajai imperijos daliai, be to, pasitaikydavo ir tokių veikėjų, kurie lietuvius laikydavo slavais³¹.

²⁵ Kaip teigia Zita Medišauskienė, nuodugnai ištyrinėjusi Rusijos cenzūrą buv. LDK žemėse, būtent N. Ustrialovo nuomonė nulemdavo visų, į cenzorių rankas patenkančių istorinių veikalų bei šalinių likimą, nors jis neužėmė jokių pareigų cenzūros įstaigose: Z. Medišauskienė, *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*, Kaunas: VDU, 1998, p. 61.

²⁶ A. Miller, „Official Nationality“. A Reassessment of Count Uvarov's Triad in the Context of Nationalism Politics, paper presented at the conference „Research and Identity: non-Russian Peoples in the Russian Empire, 1800–1855“ (Kymenlaakso Summer University, 14–17 June 2006).

²⁷ Может ли сравниться право Пруссии на Познан с правом России на Западный край?, Москва, 17 августа 1868 года, *Сочинения И. С. Аксакова*, т. 3: *Польский вопрос и Западно-русское дело. 1860–1886, статьи из Дня, Москвы, Москвича и Руси*, с. 527–532.

²⁸ А. Миллер, Империя и нация в воображении русского национализма. Заметки на полях одной статьи А. Н. Пыпина, *Российская империя в сравнительной перспективе*, сост. М. Баталина, А. Миллер, Москва: Новое издательство, 2004, с. 265–270; A. Miller, Between Local and Inter-Imperial/ Russian Imperial History in Search of Scope and Paradigm, *Kritika, Explorations in Russian and Eurasian History*, 2004, No. 1, p. 23.

²⁹ Еще о польских притязаниях на Западно-Русский край, Москва, 8-ого февраля 1863 г., *Сочинения И. С. Аксакова*, т. 3: *Польский вопрос и Западно-русское дело. 1860–1886, статьи из Дня, Москвы, Москвича и Руси*, с. 41.

³⁰ Vis dėl to neaišku, kodėl „Vakarų Rusijos kraštui“ I. Aksakovas nepriskyrė Kijevo gubernijos.

³¹ Panevėžio mokytojų seminarijos lietuvių kalbos mokytojo Zacharo Liackio raštas, 1873, *LVI A*, f. 567, ap. 5, b. 4931, l. 7.

Rusiškame tautiniame diskurse retai buvo pastebima ir ta buvusių LDK žemių bajorijos dalis, kuri puoselėjo istorinę bei kultūrinę šių žemių atskyrimo nuo Lenkijos karalystės idėją³². Jeigu ši tendencija ir būdavo pastebima, tai ji vis tiek nekėlė pasitikėjimo. Štai Peterburgo stačiatikių dvasinės akademijos profesorius Michailas Kojalovičius pripažino, kad XIX a. I pusėje buvo susiformavusi nedidelė „partija“ (istorikai Ignas Danilavičius, Teodoras Narbutas, Juozapas Jaroševičius), kuri savęs nelaikė lenkais ir puoselėjo idėją apie šio krašto savarankiškumą. M. Kojalovičiaus manymu, ši idėja neturi perspektyvos, nes „Vakarų Rusija“ negali galvoti apie savarankiškumą. Jei čia vyraus lenkiška civilizacija, o jos minėti istorikai, profesoriaus nuomone, neketino atsisakyti, tai šis kraštas neišvengiamai „susilies“ su Lenkija³³. Taigi visa ŠVK bajorija laikyta lenkais.

Tiek oficialiuose dokumentuose, tiek vietinėje ar centrinėje spaudoje lenkų politika buvusiose LDK žemėse, ar, kaip rašyta to meto rusiškame diskurse, Vakarų Rusijoje, visomis įmanomomis priemonėmis siekė „sulenkinti“ vietinius rusus; neretai šiai lenkų politikai apibūdinti vartoti ir kiti terminai, tokie kaip „suvedžiojimas“ (*sovraščenije*), o kartais netgi tvirtinta, kad ypač sėkmingai „lenkinimas“ vyko XIX a. I pusėje³⁴. Tokie lenkų, kurie pagal kilmę buvo baltarusiai, vartojant to meto valdžios terminologiją – „rusai“ ar lietuviai, veiksmai buvo vaizduojami ir kaip moralinis nuopuolis³⁵. Taigi šie lenkų veiksmai, žinoma, buvo smerkiami kaip atitraukiantys Vakarų Rusijos liaudį nuo prigimtinio, teisingo jos raidos kelio. Tačiau tuo pat metu šis rusiškas istorinis kanonas skelbė ir kitą žinią: imperijos valdininkai bei publicistai nors ir smerkė šiuos lenkų veiksmus, tačiau pripažino jų efektyvumą. Tad nenuostabu, kad kartais, pavyzdžiui, diskutuojant dėl rusų kalbos įvedimo pridėtinėse katalikiškose pamaldose, įvairūs vietiniai

³² Vienas iš aktyvesnių antilenkiškos kampanijos dalyvių pastebėjo, kad tarp PVK ir ŠVK lenkų yra vienas esminis skirtumas: „Lietuvos ir Baltarusijos lenkai turi savo istoriją, savo savarankiškos valstybės tradiciją; vadinasi, jie turi savus polėkius, savo atskirus interesus ir siekius, kurie jiems neleidžia visiškai solidarizuotis su Lenkijos interesais bei siekiais: jų tėvynė ne Lenkija, bet Lietuva. Kitaip yra Pietvakarių krašte, kur lenkai neturi savo pagrindo: visos jų tėvynės, valstybės, politinio savarankiškumo tradicijos neatsiejamai susijusios su Lenkija“ (М. Юзевович, Возможен ли мир с нами польской шляхты?, *Вестник западной России. Историко-литературный журнал*, сентябрь, год третий, Вильна, 1864, том I, раздел IV, с. 315).

³³ М. Коялович, Лекции по истории Западной России, *День*, 1864, № 14.

³⁴ Vilniaus generalgubernatoriaus 1864 m. vasario 23 d. raštas VŠA globėjui, *LVI*A, f. 567, ap. 4, b. 946, l. 1; Русский, Голос из общества (Отрывок из письма в редакцию), *Виленский вестник*, 1866, № 1; О роли польского духовенства среди западно-русского населения, *Виленский вестник*, 1868, № 94; М. Катков, Москва, 17-го июня, М. Н. Катков, *Собрание передовых статей Московских ведомостей. 1864 год*, Москва, 1897, с. 371–373; И. С. Аксаков, Католицизм самое могучее средство ополячения. Москва, 10-го сентября 1867 г., *Сочинения И. С. Аксакова*, т. 3: *Польский вопрос и Западно-русское дело. 1860–1886, статьи из Дня, Москвы, Москвича и Руси*, с. 464.

³⁵ Записка Попечителя ВУО И. П. Корнилова о значении русской школы в СЗК, 1864 г., И. Корнилов, *Русское дело в Северо-Западном крае. Материалы для истории Виленского учебного округа преимущественно в Муравьевскую эпоху*, Спб., 1908, с. 117.

valdininkai siūlė elgtis taip, kaip anksčiau elgėsi lenkai³⁶. O šių politika, kaip jau minėjome, paprastai buvo apibūdinama kaip siekimas „polonizuoti“ vietinę liaudį.

Minėtą istorinį naratyvą galime aptikti ir Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo pasirašytuose dokumentuose³⁷, kuris ne tik rūpinosi, kad šis kraštas oficialiai būtų pripažintas „visiškai rusišku, sena Rusijos nuosavybe“³⁸, bet ir inicijavo istorijos vadovėlio, skirto ŠVK mokykloms, parengimą. Šis vadovėlis, generalgubernatoriaus nuomone, turėtų parodyti rusų tautybės likimą ŠVK, pademonstruoti, kaip ji gynė savo stačiatikių tikėjimą, kalbą bei papročius nuo „lenkiškai katalikiškos propagandos“³⁹. Kitas M. Muravjovo žingsnis buvo Senienų muziejaus, kuris rūpinosi „svetimos šiam kraštui lenkų tautybės“ relikvijų saugojimu ir eksponavimu, pertvarkymas: muziejus buvo pertvarkytas taip, kad demonstruotų rusų tautybės (*ruskaja narodnost'*) bei stačiatikybės gyvavimą šiame krašte nuo seno⁴⁰.

³⁶ Записка коллежскаго советника Василя Петровича Кулина, *О введении русскаго языка в римско-католическое богослужение*, С. Петербург: Синодальная типография, 1867, с. 7 (kiekvienas brošiūros raštas numeruotas atskirai); записка д. ст. сов Стороженко, Исторический взгляд о распространении в С. З. крае полонизации и латинства; записка д. ст. сов Стороженко о введении в костелы добавочнаго молитвословия на русском языке, *LVIA*, f. 821, ap. 150, b. 584, l. 5–8, 10.

³⁷ „Vakarų kraštas pagal vietinių gyventojų daugumą ir pagal istorinę teisę yra rusiška žemė, amžina rusų valdovų nuosavybė“ (Vilniaus generalgubernatoriaus 1863 m. birželio 23 d. aplinkraštis, *Сборник распоряжений графа Михаила Николаевича Муравьева по усмирению Польского мятежа в Северо-западных губерниях 1863–1864*, составил Н. Цылов, Вильна, 1866, с. 236).

³⁸ Записка о некоторых вопросах по устройству Северо-западнаго края, подана 14-го мая 1864 г., *Сборник статей разъясняющих польское дело по отношению к Западной России*, сост. С. Шолкович, В., 1885, с. 308. Vakarų komitetas taip pat pritarė šiam teiginiui (Vakarų komiteto 1864 m. gegužės 17 ir 19 d. nutarimo kopija, *LVIA*, f. 378, ap. 219, b. 785, l. 5).

³⁹ Vilniaus generalgubernatoriaus 1864 m. liepos 10 d. raštas Maskvos ŠA globėjui D. S. Levšiniui, *LVIA*, f. 378, bs, 1864 m., b. 1672, l. 1–2. M. Muravjovas norėjo, kad konkursą tokiam vadovėliui paskelbtų Maskvos universitetas, tačiau jam būnant Vilniaus generalgubernatoriaus poste tokio vadovėlio nespėta parengti (byla „Dėl Rusijos istorijos vadovėlio, skirto Šiaurės vakarų krašto mokykloms“, *ibid.*).

⁴⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus 1865 m. vasario 27 d. raštas VŠA globėjui, *LVIA*, f. 378, bs, 1865, b. 1688, l. 4–5. Apie šių institucijų pertvarkymą žr. bylose: „Apie Vilniaus viešosios bibliotekos bei muziejaus prie jos įsteigimą“, *LVIA*, f. 567, ap. 3, b. 1697; „Dėl komisijos, turinčios sutvarkyti Vilniaus senienų muziejaus eksponatus, liečiančius rusų tautybę“, *LVIA*, f. 378, bs, 1865, b. 1688. Pertvarkytas muziejus buvo priskirtas Vilniaus viešajai bibliotekai. Šio muziejaus istorijai skirta nemažai istorikų tyrimų: Н. Мизернюк, К истории Виленского Музея древностей, *Славянский альманах*, 2003, Москва: Индрик, 2004, с. 148–163; J. Mulevičiūtė, Uždrausti paminklai: Vilniaus senienų muziejaus reorganizavimas ir jo padariniai, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2003, Nr. 2, p. 45–64; N. Keršytė, *Lietuvos muziejai iki 1940 metų. Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003, p. 59–75.

„RUSINIMAS“ POLITINIO KOREKTIŠKUMO KONTEKSTE

Taigi minėtas istorinis kanonas formavo supratimą apie tai, ką šiandien vadiname politiniu korektiškumu. Polonizacija, kaip prievartinė politika, atimanti iš gyventojų, pirmiausia – valstiečių, jų prigimtines vertybes rusiškame, iš dalies ir kituose diskursuose, tegalėjo būti tik smerkiama. Lygiai toks pats vertinimas turėjo galioti ir germanizacijai ar rusinimui etc.: „Jei vyriausybės bei visuomenės politika vakarinėse gubernijose gali būti pavadinta rusinimu, suprantamu kaip priešprieša lenkinimui, tai jis [rusinimas] turėtų sukelti tuos pačius paniekos ir pasipiktinimo jausmus, kuriuos mums sukelia atsiminimai apie tą pagrindinę jezuitų sugalvotą lenkinimo politiką, kurios auka tapo Rusijos Vakarai“. Todėl šios citatos autorius – Kauno gubernatorius Michailas Obolenskis – siūlo Rusijos politiką ŠVK vadinti ne „rusinimu“ (*obrusenije*), bet „išlenkinimu“ (*raspoliachenije*)⁴¹. Jam antrino ir Vilniaus generalgubernatorius Aleksandras Potapovas manęs, kad vyriausybės tikslas ŠVK turi būti „krašto išlenkinimas ir reikia atsakyti jo „rusinimo“ bent jau ten, kur tarp vietinių gyventojų vyrauja koks nors savarankiškas gentinis pradai, į kurio atgaivinimą savarankiškam vystymuisi turi būti nukreipti visų rūpesčiai bei pastangos“⁴². Be to, Vilniaus generalgubernatorius šį terminą rašė kabutėse⁴³. Žinoma, abu šie pareigūnai siūlė peržiūrėti po 1863 m. vykdytą tautinę politiką ŠVK, atsakyti kai kurių diskriminacinių priemonių, nukreiptų prieš „lenkų kilmės asmenis“, taigi, galėtume sakyti, kad jie siūlo keisti ne tik retoriką, bet ir pačią politiką. Tačiau net ir turint omenyje šią aplinkybę, pateiktosios citatos rodo, kad terminas „rusinimas“ rusiškame tautiniame diskurse, ypač tais atvejais, kai buvo palyginamas su „lenkinimu“, galėjo turėti neigiamų konotacijų.

„Rusifikatoriams“ vartojant „rusinimo“ terminą iškilo ir dar viena daugiau loginio pobūdžio problema. Kaip jau minėta, net Vakarų komitetas M. Muravjovo iniciatyva paskelbė, kad šis kraštas yra „visiškai rusiškas, sena Rusijos nuosavybė“. Tuomet kam jį „rusinti“? Aišku, kad į šį nelogiškumą pirmiausia atkreipė dėmesį tie valdančiojo elito nariai ar publicistai, kurie manė, jog imperijos integralumą galima ir reikia užtikrinti ne tiek pavaldinių asimiliavimu, kiek jų lojalumo puoselėjimu. Faktiškai būtent tokio nelogiškumo fiksavimo atvejį randame vidaus reikalų ministro Piotro Valujevo komentaruose gerai istoriografijoje žinomam M. Muravjovo 1864 m. gegužės 15 d. raštui. Nors ir neminėdamas „rusinimo“ termino ministras klausė, kaip galima suderinti tokį visuotinę jėgos naudojimą siekiant „Vakarų krašte pakelti rusiškumo bei Rusų stačiatikių bažnyčios reikšmę“, kaip siūlė Vilniaus generalgubernatorius, ir tuo pat metu pripažinti šį kraštą „visiškai bei nuo seno rusišku“⁴⁴. Tačiau ir patys „rusifikatoriai“ matė šį nelogiškumą, todėl kai kurie iš jų siūlė vartoti „išlenkinimo“ (*raspoliachenije*) terminą⁴⁵. Kita vertus,

⁴¹ Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, atsiųstas 1870 m. gegužės 14 d., *LVI*A, f. 378, ap. 216, b. 328, l. 22.

⁴² Vilniaus generalgubernatoriaus raštas carui, 1870 m., *LVI*A, f. 378, ap. 216, b. 328, l. 106.

⁴³ *Ibid.*, l. 72, 106.

⁴⁴ Vidaus reikalų ministro P. Valujevo komentarų 1864 m. (čia neteisingai nurodyti metai – 1865) gegužės 15 d. Vilniaus generalgubernatoriaus raštui kopija, *RVI*A, f. 908, ap. 1, b. 536, l. 300.

⁴⁵ Извлечение из современных русских газет суждений о поляках и польском вопросе, *Вестник Западной России. Историко-литературный журнал*, год VI, 1868, книжка IX, том III, Вильна, 1868, отд. IV, с. 360.

buvo rastas ir paaiškinimas, paimtas iš jau aptarto istorinio naratyvo: „rusinimas“ reikalingas todėl, kad rusai čia ilgą laiką buvo „lenkinti“⁴⁶.

Tačiau čia išdėstyti samprotavimai nepaneigia būtinybės tyrinėti „rusinimo“ reikšmės rusiškame tautiniame diskurse, juo labiau kad oficialiuose dokumentuose dažnai minėtas „krašto rusinimas“, o kai kurie publicistai nevengdavo taikyti šį terminą ir konkrečioms kitataučių grupėms, taip pat bandė aiškintis, ką jis reiškia.

„RUSINIMO“ ĮVAIROVĖ

Pirmiausia reikia pasakyti, kad dažniausiai „rusinimas“ buvo aiškinamas kaip aktyvi valdžios politika kitataučių atžvilgiu. Kitaip tariant, „rusinimas“ turėjo vykti pagal valdžios nustatytas taisykles ir „rusinimo“ objektui – kitataučiams – buvo paliekamas daugiau pasyvus vaidmuo⁴⁷.

Tiesa, neretai rusiškoje spaudoje buvo pripažįstama, kad vien valdžios pastangų „rusinant“ kitataučius neužteks, ir būtina, kad į šią veiklą įsitrauktų ir pati rusų visuomenė⁴⁸. Labai svarbia parama valdžiai, imperijos biurokratų manymu, galėjo tapti universitetas, tačiau bijota, kad jame įsivyras lenkai⁴⁹. Iš tiesų ŠVK valdžia į įvairių rusiškų visuomeninių organizacijų kūrimąsi žiūrėjo mažą mažiausiai nepatikliai.

Patys aršiausi „rusifikatoriai“, tokie kaip VŠA inspektorius Nikolajus Novikovas, manė, kad net iš vidinių gubernijų į ŠVK atvykstantys valdininkai nėra visiškai tautiškai subrendę. Tad darbas šiame krašte, ypač susidūrimas su priešiška nusiteikusia kitataučiais, turėjo jiems tapti savotiška mokykla, padedančia geriau suvokti rusiškumo esmę ir padėti jiems tapti tikrais rusais⁵⁰.

„Rusinimas“ to meto rusiškame diskurse turėjo skirtingas reikšmes, kurios priklausė nuo to, kaip buvo apibrėžiama „ruso“ samprata. Slavofilų tekstuose rusiškumas pirmiausia buvo siejamas su stačiatikybe, tuo tarpu Michailo Katkovo ideologijoje svarbiausiu tautiškumo kriterijumi buvo kalba. Tarp šių dviejų stovyklų ir vyko viena aršiausių diskusijų, kas yra „rusas“ ir kaip reikia suprasti „rusinimą“. Slavofilai aiškino, kad „rusu“ gali tapti tik perėjęs į stačiatikybę asmuo⁵¹. 1866 m. juos palaikė ir

⁴⁶ Москва, 10-го апреля, *Москва*, 1868, № 7.

⁴⁷ Iš tiesų kartais kitataučiai panašiai ir būdavo vadinami – „subjektais, kurie turi būti surusinti“ (Вильна, 15-го декабря, *Виленский вестник*, 1866, № 265).

⁴⁸ Русский, Голос из общества (Отрывок из письма в редакцию), *Виленский вестник*, 1866, № 1; М. Катков, Москва, 7-го марта, М. Н. Катков, *Собрание передовых статей Московских ведомостей. 1864 год*, Москва, 1897, с. 146.

⁴⁹ Д. Сталюнас, Національна політика Російської імперії в Північно-Західному краї та питання про вищий навчальний заклад після польського повстання 1863–1864 років, *Схід-Захід. Історико-культурологічний збірник*, вип.7, Спеціальне видання *Університету та нації в Російській імперії*, Харків, 2005, с. 214–227.

⁵⁰ N. Novikovo 1865 rugpjūčio 24 d. laiškas M. Katkovui, *RNB RS*, f. 523, b. 500, l. 2.

⁵¹ О связи вероисповеданного вопроса с народным в Северозападном крае. Москва, 17-го января 1867 г.; О значении католицизма и еврейства в западном крае Москва, 24-го января 1867 года, *Сочинения И. С. Аксакова*, т. 3: *Польский вопрос и Западно-русское дело. 1860–1886, статьи из Дня, Москвы, Москвича и Руси*, с. 417–424, 424–431 ir kitur.

„Vilenskij vetsyk“⁵². M. Katkovas tuo tarpu įtikinėjo, kad ir kitatikis (*inoverets*) gali būti „rusu“, nes svarbiausia tautine konsoliduojančia jėga yra kalba⁵³.

Kartais mūsų aptariamas terminas XIX a. vidurio rusiškame tautiniame diskurse buvo palydimas dar kokiu nors epitetu, pavyzdžiui, rašyta, kad būtina šį kraštą „visiškai surusinti“⁵⁴. Tai leidžia manyti, jog ir patiems „rusifikatoriams“ vien terminas „rusinimas“ nebūtinai reiškė visišką kitataučių pavertimą „rusais“. Kitaip tariant, „rusinimas“ kartais amžininkų buvo suprantamas kaip akulturacija. Štai 1867 m. laikraštyje „Vilenskij vestnik“ ne kartą buvo rašyta apie galimus įvairius „surusėjimo laipsnius“: greta „tikro ruso“ (*vpolne russkij*) dar yra ne visus „rusėjimo laipsnius“ perėję asmenys, pavyzdžiui, „aprusėję lenkai“⁵⁵.

Šio termino daugiaprasmiškumas gali dar labiau išryškėti, jei pažiūrėsime, kaip „rusinimas“ buvo suprantamas tuomet, kai būdavo kalbama apie konkrečias kitataučių grupes.

Galime išvelgti tendenciją, kai „rusinimo“ tikslas buvo formuluojamas priklausomai nuo konkrečios nedominuojančios etninės grupės kultūrinio artumo rusams. Labiausiai svetimi rusams kultūrine prasme ŠVK buvo žydai. 1867 m. „Vilenskij vestnik“ rašė, kad lenkai turi būti stipriau surusinti nei žydai: „Žydų atveju mūsų tikslas turi būti jų asimiliavimas tiek, kad jie mums pasidarytų mažiau svetimi (kokie jie tampa visur, net prie Vyslos krantų ar prie Dauguvos (rus. *Zapadnaia Dvina*) ištakų), lenkų, ypač vietinių, atveju – „lenkų idėjos“ sunaikinimas, didesnis ar mažesnis jų surusinimas“⁵⁶. Panašiai ir Peterburge leistas laikraštis „Birževyje vedomosti“ pastebėjo, kad žydai istoriniu ir kultūrinu požiūriu stipriai skiriasi nuo rusų, be to, jie nesipriešina vyriausybės politikai, todėl jų „rusinimas“ „negali būti toks greitas ir visiškas kaip likusios Vakarų krašto gyventojų masės“⁵⁷. Todėl galėtume teigti, kad žydų atveju „rusinimas“ to meto diskurse dažniausiai reikšdavo integraciją bei akulturaciją, bet ne asimiliaciją.

Kaip matyti iš ką tik pateiktų citatų, rusiškame to meto diskurse būdavo kalbama ir apie lenkų „rusinimą“. M. Muravjovą Vilniaus generalgubernatoriaus poste pakeitęs Konstantinas Kaufmanas pagarsėjo bene radikaliausia antilenkiška retorika. 1865 m.

⁵² Неполяк, Из Полоцка, *Виленский вестник*, 1866, № 101; Еще Московским ведомостям, *ibid.*, № 125; М. Коялович, «Московския ведомости» и Западная Россия (Русское латинство, русское жидовство), *ibid.*, № 148, 150.

⁵³ „Rusinimo reikale svarbiausia kalba“ (Москва, 1-го февраля, М. Н. Катков, *Собрание передовых статей Московских ведомостей. 1866 год*, Москва, 1897, с. 78).

⁵⁴ „Duok, Dieve, mums jėgų ir sugebėjimo išrutulioti pagrindinę mintį ir pastūmėti reikalą iki jo išsprendimo, t. y. iki visiško ir neatšaukiamo vakarinių gubernijų surusinimo ir visiško jų suliejimo su stačiatikiška rusų tauta ir valstybe“ (Письмо попятителя ВГО .. к товарищу мнп И. Д. Деляннову от 2 апреля 1867 г., *Русское дело...*, с. 271). „Там, kad Mogiljavo gubernija būtų visiškai surusinta, pakanka sustiprinti rusišką žemvaldžių elementą, ir šiam tikslui turi būti skirta visa vyriausybės veikla ir visos lėšos“ (1866 m. Mogiljavo gubernatoriaus ataskaita, *LVI*, f. 378, ap. 121, b. 912, l. 65).

⁵⁵ Вильна, 21-го января, *Виленский вестник*, 1867, № 9; Вильна, 30-го января, *ibid.*, № 13; Вильна, 3-го марта, *ibid.*, № 26; Вильна, 7-го апреля, *ibid.*, № 41; Вильна, 28-го апреля, *ibid.*, № 4; Вильна, 23 августа, *ibid.*, № 98; Обращение в православие, *ibid.*, № 111.

⁵⁶ Вильна, 10 июля, *Виленский вестник*, 1867, № 79.

⁵⁷ Санктпетербург. 7-го февраля, *Биржевые ведомости*, 1867, № 38.

paeiliui lankydamasis ŠVK gubernijose jis visur bajorijai kartojo kone tuos pačius žodžius: jie turi „jausmais ir mintimis tapti rusais“ arba „rusais nuo galvos iki kulnų“, „čia negalima jokia kita – tik rusų tautybė“, ir jeigu vietiniai bajorai nepaklus šiam imperatyvui, jie būsią traktuojami kaip „užsieniečiai“ ir bus priversti palikti šį kraštą⁵⁸. Šių kalbų interpretacijos sudėtingumą gali iliustruoti kad ir K. Kaufmano kalbose vartota opozicija „užsienietis“ – „rusas“. Logiškai mąstant opozicijos dėmenys turėtų būti adekvatūs, tad užsieniečiui turėtų būti priešpriešintas savos valstybės, t. y. Rusijos, pavaldinys. Peršasi išvada, kad K. Kaufmanas siekė paversti lenkus Rusijos valstybės pavaldiniais, lojaliais valdžiai. Vis dėlto šiuo atveju situacija sudėtingesnė. Terminas „užsienietis“ ar kitos jo formos XIX a. Rusijoje nebūtinai reiškė kitos valstybės pilietį⁵⁹. Pavyzdžiui, imperijoje konfesinius klausimus, išskyrus Stačiatikių bažnyčios, sprendė Vidaus reikalų ministerijoje buvęs Užsienio religijų dvasinių reikalų departamentas (*Departament duchovnykh del inostrannykh ispovedaniji*). Be to, kaip jau minėta, Vakarų kraštas buvo laikomas ne tik imperijos, bet ir rusų tautinės teritorijos sudėtine dalimi. Tokiu atveju „užsieniečiui“ priešpriešinamas ne Rusijos imperijos pavaldinys, bet tautiškai monolitiškos autochtonų gyvenamos teritorijos gyventojas – toje teritorijoje gyvenančios tautos atstovas⁶⁰. Vadovaujantis šia logika, tapimas rusu jau gali būti suvokiamas etnokultūrine prasme.

Nepaisant šių semantinių problemų, tikėtina, kad K. Kaufmanas šiuo atveju turėjo omenyje bajorijos tapimą lojaliais Rusijos pavaldiniais, t. y. rusais politine prasme. Reikalas tas, kad praktiškai niekas iš imperijos valdininkų netikėjo, jog išsilavinusius, senas istorines tradicijas puoselėjančius Vakarų krašto lenkakalbius bajorus pavyks asimiliuoti. Į stačiatikybę perėjusius lenkus, panašiai kaip ir į žydus, buvo žiūrima nepatikliai. Jeigu kai kurie ir tikėjo dalies lenkų asimiliacijos galimybe, tai tik būsimųjų kartų, ir tai tik tuo atveju, jeigu dabartinė karta pereis į stačiatikybę. Tuo tarpu K. Kaufmanas reikalavo iš bajorijos kone tuoj pat virsti „rusais“. Taigi tikėtina, jog iš lenkakalbių bajorų jis reikalavo, kad šie taptų lojaliais imperijos pavaldiniais.

Valdininkai, mano žiniomis, vengdavo taikyti „rusinimo“ terminą baltarusiams, kurie, jų supratimu, buvo „rusai“. A. Milleris yra aprašęs įdomų epizodą, kai 1862 m. Aleksandras II buvo linkęs kalbėti apie bajorijos bei miestiečių, bet ne valstiečių, t. y. baltarusių

⁵⁸ Несколько слов о пребывании г. главного начальника северо-западного края в г. Полоцке, Витебской губернии, *Виленский вестник*, 1865, № 155; Поездка главного начальника северо-западного края по Витебской губернии, *ibid.*, № 175, Посещение Гродны Главным начальником Северо-Западного края, *ibid.*, № 222; К. Смольский, Две вести из Слонима, *ibid.*, № 224; Приезд г-на главного начальника северо-западного края в Ковенскую губернию, *ibid.*, № 251; Приезд г-на главного начальника северо-западного края в Ковенскую губернию, *ibid.*, № 263.

⁵⁹ Anot Andreas Kappelerio, terminas „inozemets“ ankstesniais šimtmečiais reiškė ne tik užsieniečius, bet ir valstybės pavaldinius nerusus, tarp jų ir krikščionis (A. Kappeler, *Russia as a multi-ethnic Empire: classifying people by estate, religion and ethnicity, 1760–1855*, pranešimas skaitytas konferencijoje „Research and Identity: Non-Russian Peoples in the Russian Empire, 1800–1855“, vykusioje 2006 m. birželio 14–17 d. Kymenlaakso Summer University).

⁶⁰ Z. Medišauskienė, Adomas Honorijus Kirkoras: tarp Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius, 1996, p. 185.

ir ukrainiečių, „rusifikacija“⁶¹. Publicistai elgėsi laisviau ir neretai paaiškino, kaip reikia suprasti „rusų rusinimą“. Kaip jau minėta, ši iš pirmo žvilgsnio nelogiška užduotis buvo aiškinama tuo, jog vietinė liaudis ilgą laiką buvo „lenkinama“. Matyt, kad daugelis „rusifikatorių“ būtų pritarę „baltarusio“ slapyvardžiu pasirašiusio publicisto mintims slavofilų laikraštyje „Den“: jeigu ką ir reikia „rusinti“ Vakarų krašte, tai pirmiausia – valstiečius katalikus, ir tai reikia daryti skleidžiant stačiatikybę (verčiant juos į stačiatikybę)⁶². Tačiau ir šiuo klausimu nuomonės išsiskyrė. „Vilenskij vestnik“ šią situaciją aiškino kaip vietinių valstiečių buities pertvarkymą „pagal didrusišką pavyzdį“⁶³. Kitaip tariant, dienraštis pasisakė už visišką kultūrinę homogenizaciją. Tuo tarpu slavofiliškoji spauda bei šios ideologinės srovės adeptai propagavo idėją, kad baltarusių, taip pat ir mažrusių „rusinimas“ neturi visiškai panaikinti regioninių skirtumų⁶⁴.

Teiginių, kad reikia „rusinti“ lietuvius ar latvius, rusiškame to meto diskurse beveik nepasitaikė⁶⁵. Jeigu ir rašyta šia tema, tai greičiau kaip apie procesą, kuris turi įvykti savaime, net ir be didesnių valdžios pastangų⁶⁶. Tai, viena vertus, rodo, kad šių nedominuojančių etninių grupių vietinė, o juo labiau centrinė valdžia, taip pat ir rusiška spauda nelaikė didele problema, kliūtimi „rusifikuojant kraštą“. Kita vertus, šis atvejis bene aiškiausiai rodo, kad vien tik diskurso analizė neatskleidžia imperinės tautinės politikos tikslų. Norint atsakyti į šį klausimą, reikia tirti ir tautinės politikos praktiką.

IŠVADOS

Taigi numalšinus 1863 m. sukilimą, „krašto rusinimas“ tapo neatsiejama labai svarbia normatyvinės kalbos, lietusios Rusijos imperijos tautinę politiką ŠVK, taip pat ir PVK, dalimi. Tuo pat metu reikia pastebėti, kad valdininkai, skirtingai nuo publicistų, vengė apibūdinti vykdomą politiką kaip konkrečių kitataučių grupių „rusinimą“, nes šis terminas, kaip ir, pavyzdžiui, „lenkinimas“, rusiškame tautiniame diskurse turėjo neigiamas konotacijas. Pagal vyravusį istorinį kanoną, šis kraštas tiek istoriniu, tiek etniniu požiūriu buvo rusiškas, todėl biurokratija savo politiką buvo linkusi apibūdinti kaip istorinio teisingumo atstatymą. Vadinasi, norint išsiaiškinti tautinės politikos tikslus šiame krašte,

⁶¹ А. И. Миллер, „Украинский вопрос“ в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века), Санкт-Петербург: Алетейя, 2000, с. 141.

⁶² Белорусс, Белорусския письма, *День*, 1864, № 7.

⁶³ Вильна, 7-го апреля, *Виленский вестник*, 1867, № 41; Вильна, 15-го мая, *ibid.*, № 56; Вильна, 1-го ноября, *ibid.*, № 127.

⁶⁴ П. Бессонов, Об издании памятников Белорусского народного творчества, *День*, 1863, № 45. Gana iškalbingai bandymus unifikuoti Vakarų kraštą pagal didrusišką tipą kritikavo M. Kojalovičius: „Kai kurios mažosios valdžios Vakarų Rusijoje liepia liaudžiai pakeisti kostiumą, šukuoseną pagal didrusišką pavyzdį, bodisi girdėdami mažarusišką ar baltarusišką kalbą ir reikalauja, kad valsčių pareigūnai ir liaudies mokyklų mokiniai būtinai visada kalbėtų k n y g i n e rusų kalba“ (išskirta Kojalovičiaus – D. S.) (М. Коялович, Как устроить нормальное положение в Западной России?, *День*, 1865, № 20).

⁶⁵ Čia kalbama apie latvius, gyvenusius Vitebsko gubernijoje.

⁶⁶ Извлечение из современных русских газет суждений о поляках и польском вопросе, *Вестник Западной России. Историко-литературный журнал*, год VI, 1868, книжка IX, том III, Вильна, 1868, отд. IV, с. 360.

nepakanka analizuoti vien tik oficialųjį bei viešąjį diskursus. Vis dėlto termino „rusinimas“ vartojimas viešajame diskurse, iš dalies ir valdininkų susirašinėjime, padeda atskleisti jo reikšmes. „Rusinimas“ anuo metu galėjo būti suprantamas įvairiai: kaip asimiliacija, akultūracija ar integracija. Šis terminas įvairių ŠVK nedominuojančių etninių grupių atveju dažnai turėdavo skirtingas prasmes: baltarusių atveju jis dažniausiai reiškė asimiliaciją, žydų – akultūraciją bei integraciją, lenkų – visų pirma politinę integraciją, o lietuvių ar latvių „rusinimas“ minėtas retai.

Gauta 2006 06 02
Parengta 2006 06 20

Darius Staliūnas

THE HISTORY OF THE MEANING OF THE TERM ‘RUSSIFICATION’ (IN THE 1860S)

S u m m a r y

After the suppression of the 1863 Uprising, the ‘Russification of the region’ became an inseparable and very important part of the normative language moulding the Russian Empire’s national policy in the Western Region. At the same time the officials, unlike the publicists, avoided characterising the official policy as ‘Russification’ of other nations, since this term, like, e. g., Polonization in the Russian national discourse, had negative connotations. According to the predominant historical canon, this region was Russian from both the historical and ethnic perspective, and therefore the bureaucracy was inclined to characterise its policy as the restoration of historical veracity. In other words, in order to ascertain the aims of the national policy in this region, analysis of the official and public discourses alone is not enough. Nevertheless, the use of the term ‘Russification’ in public discourse and in part also in official correspondence allows its meaning to be revealed. ‘Russification’ at that time could be understood in a variety of ways: as assimilation, acculturation, or integration. This term frequently had different meanings regarding various minor ethnic groups of the Northwestern Region: in the case of the Belarussians it frequently meant assimilation; regarding Jews, acculturation and integration; in case the Poles, first of all political integration; but the Russification of Lithuanians or Latvians is rarely mentioned.